

SATE-CRÂNGURI ÎN APUSENI - STRUCTURĂ ȘI TOPONIMII

IOAN ȘTEFAN HANCIU, Liceul Sportiv Alba Iulia

ABSTRACT. “Groves” villages in Apuseni - structure and toponymy. *The high-altitude villages of Apuseni Mountains, the houses are grouped in “groves”, inhabited by the same family. The name of these villages is given by the surname of their form. Such situations are common in the Apuseni Mountains and shows the structure and evolution of the population of these villages.*

Keywords: *villages, groves, toponymy.*

În satele risipite pe înălțimi, gospodăriile sunt grupate în crânguri, locuite în trecut și uneori până astăzi, de familiile aceluiași neam. Se vedește aceasta clar din raporturile între numele neamurilor și numele locurilor, între onomastică și toponimie.

O notă aparte care vorbește clar despre cuprinderea conceptului de neam și despre legătura neamului cu pământul, cu gospodăria, este faptul că aceste așezări nu au cimitire comunale fiindcă fiecare neam își îngroapă morții înăuntrul teritoriului gospodăriei. Așezările sunt presărate astfel de mici grădinițe, cimitire, în care sunt îngropați cei care au trecut în neamul moșilor și strămoșilor. Pentru oamenii din acest tip de așezări spațiul este centrat pe gospodăria după cum structura socială este centrată pe neam.

Crângurile sunt unități în care distanțele nu se măsoară de la casă la casă ci de la gospodărie la gospodărie, iar gospodăria cuprinde într-o unitate tot pământul stăpânit de o familie.

Strategia stăpânirii și organizării spațiului este dictată de mișcarea demografică, de necesitățile de subsistență, dar și de cele de valorificare a produselor prin schimburi economice mai largi cu satele de alt tip.

În organizarea spațiului și în relațiile sociale merită a fi reținut faptul că în aceste așezări comunicarea se face mai mult pe cărări decât pe ulițe, ceea ce asigură legăturilor un caracter nemijlocit și mai multă discreție. Cu muntele, comunicarea se face pe plaiuri și numai cu lumea din afară pe drumuri. În relațiile matrimoniale dintre neamuri, nevoia de a păstra întreg teritoriul

gospodăriei, de a nu-l ciuti prin împărțiri a făcut ca în aceste așezări oamenii să elaboreze moduri și norme proprii, practici rituale care să împace regula dreptului egal la moștenire, la înzestrare, cu dorința de a nu știrbi integritatea gospodăriei.

În componența așezării de tip risipit se disting întotdeauna grupuri de gospodării cu toponimie distinctă. Cercetările au evidențiat o multitudine de toponimice ale grupurilor de gospodării din satele risipite pe platforme; acestea denumesc aspecte sociale, fie că precizează elemente geografice printr-o bogată și variată exprimare a particularităților reliefului, fie că arată activități economice specifice: despădurirea, păstoritul, cultura cerealelor, specializări în meșteșuguri, urme ale exploatărilor miniere din trecut. Fără posibilitate de tăgadă, toponimicele permit să se constate strânsa unitate a poporului și a culmilor carpatice, ele dovedesc activitățile desfășurate de-a lungul secolelor păstrând numele familiilor care au continuat și au desăvârșit realizările strămoșilor.

Denumirea de “crâng” prin care localnicii din Apuseni definesc grupul de gospodării-indiferent de toponimicul lui-semnifică o ramificație dintr-un trunchi ce a înaintat prin poieni lărgind valorificarea terenurilor, ceea ce arată că el se constituie ca parte dintr-o unitate socială sătească, dintr-o unitate teritorială, social-economică și culturală cu trăsături specifice.

În Munții Apuseni, anexele gospodăriilor sunt numite **mutături (măietori)**. Prezența mutăturilor și în satele-crânguri de la izvoarele Arieșului este de natură să ne

conducă spre forma arhaică de formare a acestor anexe ale gospodăriei, plasate la oarecare depărtare de casă. În Apuseni mutătura întregeste satul risipit; și aici se constituie din colibă și construcții pentru vite, în mijlocul terenurilor lucrate (fânețe, pășuni, arături). Putem spune că mutătura este unitatea de producție integrată în structura gospodăriei din satul cu case risipite, care dă dovadă de mobilitate și dinamism prin extinderea teritorială, prin valorificarea resurselor naturale; gospodăria își asigură potențialul economic prin folosința-la început temporară apoi permanentă-a terenurilor defrișate și deștelenite.

În cadrul acestui proces de păstrare a patrimoniului specific românesc zonal, am considerat necesar să punem la dispoziție celor interesați-cercetători sau oameni de cultură-studiul efectuat cu mai bine de șase decenii în urmă, care a înregistrat realitățile de atunci cu aspecte interesante ale culturii populare-, multe dintre ele definitiv pierdute. Așezările răzlețe sub forma unor mari sate-crânguri au cuprins muntele, moșii de la izvoarele Arieșului au umanizat toate culmile, au împânzit această cetate a munților cu gospodării cu vetre și nuclee de permanență a populației românești.

Bazinul superior al Arieșului constituie o unitate naturală bine delimitată printr-o linie aproape neîntreruptă de înălțimi, care culminează cu vârfurile Biharia-Curcubăta Mare (1849m), Găina (1488m), Călineasa (1432m) și Balomireasa-Sboru (1633m). Aceste înălțimi formează și cumpăna apelor între bazinul Someșului în nord și al Crișurilor în vest și sud. Zona muntoasă face parte din Masivul Bihorului, ale cărui înălțimi se continuă spre nord atingând culmi similare în Vlădeasa (1836m), spre nord-est în Muntele Mare (1826m), iar spre sud în înălțimile Abrudului cu vârful Vulcan (1266m). Această cetate medievală este străbătută de Valea Arieșului, cu cele două cursuri principale: Arieșul Mare și Arieșul Mic, cu numeroși afluenți ramificați printre nenumărate culmi. Relieful este prin

excelență muntos, cu înălțimi care prin forma lor de spinări rotunjite dau mai mult impresia unui ținut de dealuri decât de munți. Pretutindeni te surprinde relieful liniștit al înălțimilor, care prezintă o suprafață aproape uniformă, cunoscută sub numele de "Platforma Arieșului" sau "Platforma Țării Moșilor".

Zona izvoarelor Arieșului, puternic erodată, prezintă trei niveluri importante pentru așezările omenești:

O primul are altitudinea de 650-700m, reprezentat mai mult prin umerii în formă de trepte ai dealurilor; ca întindere este mai redus datorită numeroșilor afluenți ce coboară din munte;

O al doilea nivel, mult superior, este la 800-900m, cu o întindere mai mare; acest nivel, păstrat sub forma mai mult sau mai puțin plană, prezintă o deosebită importanță, aici așezările omenești sunt răsfirate aproape pretutindeni;

O al treilea nivel este situat la înălțimea de 950-1100m, ajunge uneori până la 1300-1400m; extensiunea lui este foarte mare și de o egală importanță pentru așezarea vieții umane.

Pe primele două niveluri sunt așezări de o mare vechime; popularea stabilă a ultimului nivel, a celui mai înalt, este de dată relativ recentă.

În acest spațiu, care reprezintă în total o suprafață de 134.189 jugăre (77.226 hectare) trăiește o populație de 41.097 locuitori (recensământul 1941), într-o uriașă și continuă luptă cu natura. Din punct de vedere administrativ în anul 1942 zona formează plasa Câmpeni din județul Turda, cu 13 comune mari: Albac, Arada (Horea), Arieșeni, Avram Iancu, Bistra, Câmpeni, Certege, Gârda de Sus, Niagra (Poiana Vadului), Ponorel, Săcătura (Vadu Moșilor), Scărișoara și Vidra. S-au identificat în cele 13 comune mari, 128 grupuri de crânguri cuprinzând 450 de crânguri cu toponimie distinctă. Pentru aceste grupuri de crânguri dăm un cod care ne va indica pe hartă

poziția și structura fiecărui crâng. (Se va confrunta tabelul IV cu harta ; cifrele romane reprezintă codul comunei, iar cele arabe codul grupului de crânguri).

Ne găsim în fața unor sate cu casele risipite, caracteristice în general zonelor montane. Fiecare sat are gospodăriile dispersate pe întreaga suprafață a hotarului; vatra satului se confundă deci cu aproape întregul hotar. Forma ce caracterizează așezările din zona izvoarelor Arieșului este "crângul", adică grupul de case, care poate fi uneori chiar de 2-3 case, de 5-6, sau mai

multe, fiecare cu denumire proprie, constituind subunități sociale distincte; localnicii le numesc "crânguri". Fiecare casă este așezată în perimetrul proprietății gospodăriei, alături de culturi, fânețe, pășune; bucăți din aceste terenuri se găsesc împrăștiate și în alte părți ale crângului.

Întinderea celor 13 sate care formează plasa Câmpeni, atinge dimensiuni mari, pe care le putem aprecia după distanța considerabilă în direcția E-V de-a lungul principalelor văi și de-a latul lor-în kilometri:

	de-a lungul văilor	de-a latul văilor
1. Arieșeni	20	30
2. Scărișoara	12	8
3. Gârda de Sus	12	5
4. Bistra	8	17
5. Câmpeni I	5	16
6. Albac	12	10
7. Arada (Horea)	12	10
8. Avram Iancu I	10	7
9. Niagra (Poiana Vadului)	10	6
10. Certege	9	8
11. Săcătura (Vadu Moților)	7	8
12. Vidra	6	8
13. Ponorel	4	6

Desigur că aceste cifre nu spun totul. Adevăratul aspect al satului îl vom avea numai dacă vom pune alături relieful. Nu parcurgi decât câteva sute de metri din Valea Arieșului Mic, de la Vidra de Mijloc pâna sus la Poieni, dar coasta Suprapietrelor se înalță pe această distanță aproape ca un perete de la 700 m la 1350 m. La fel se ridică Dealul Fericetului deasupra Arăzii (Horea), sau alte nenumărate dealuri despărțite de văi, pe care localnicii sunt nevoiți să le urce și să le coboare mereu. Se observă chiar de la început o legătură strânsă între configurația geografică și dispersarea crângurilor, atât în ceea ce privește poziția cât și forma lor. Gospodăriile au găsit o mai prielnică așezare

pe suprafața platoului, decât în văile înguste cu luncile reduse la o fâșie de abia câțiva zeci de metri, expusă inundațiilor. Tot pe înălțimi („la deal”) îi chemau și nevoile economice, furajele fiind greu de transportat în vale, iar îngrășămintele naturale sunt necesare fânațelor și culturilor pe înălțimi, fapt deosebit de important. Văile n-au constituit decât căi de pătrundere în munte, căi ce au dus spre pășunile și pădurile culmilor, și pe alocuri unde luncile permiteau, prima vatră.

Pâna aici vedem viața omenească influențată de factorii naturali. Dar condițiile fizice nu explică îndeajuns formarea crângurilor unde rolul hotărâtor l-au avut factorii sociali. Localnicii leagă formarea

crângurilor de un „vătraș bătrân”, ai cărui urmaș se consideră. Însuși termenul de „crâng”, cum își numesc ei așezarea, este sugestiv, asemuind-o cu un lăstar, o ramură tânără care crește din rădăcina sau din tulpina unui arbore. Vatra crângului a avut la obârșie proprietatea din jurul gospodăriei primului ocupant, a strămoșului care a deștelenit locul. Vatra s-a mărit în măsura în care i-a permis natura fizică și evoluția crângurilor vecine. Descendenții primei familii constituie astăzi populația crângului.

Noțiunea de *crâng* se conturează din informațiile locuitorilor. „*Tăt un neam o fost aici. O fost mai mulți frați și s-o împărțit (proprietatea). Aicea nu-s străînătăți, nime, numai tăt de-ai noștri*”, ne spunea Ilie Ivan, în vârstă de 74 ani, din Albac, crângul Costești.

Descendența pe familii se poate vedea și din toponimia crângurilor: Bodești de la familiile Bodea, care-l alcătuiesc; Trifești de la Trif, Mățișești de la Mateș, etc. Firește că nu trebuie să concluzionăm că membrii aceluiași crâng se căsătoresc între rude, fetele puteau fi aduse din alte părți fără să primească pământ ca zestre. Dar fiindcă aceeași familie înmulțindu-se și ramnificându-se nu mai putea fi identificată ușor după numele de familie, a mai intervenit și porecla sau „ciufala”. Astfel examinând toponimia crângurilor din Arieșeni putem distinge trei categorii: nume de familie; nume de poreclă sau ciufală; denumiri legate de elemente geografice.

Nume de familie: Toma (Tomitei); Avram (Avrămești); Culda (Culdești); Brici (Brițești); Neag (Negești); Pantea (Pănțești).

Nume de poreclă sau ciufală: Gondea (Gondești); Drolea (Drolești); Desmîntat (Desmîntați); Pătrăhaița (Pătrăhățești); Vumvuc (Vumvuțești); Chirilă (Chirilești); Flocea (Flocești); Bub (Bubești), Jabra (Jăbri); Durlău (Drulăi); Canța (Cănțești); Raveca (Ravețești); Pura (Purăști); Duca (Ducăi); Capra (Căprești); Tomșa (Tomșești).

Nume legate de elemente geografice: Valea Șteului (Șteu); Valea Galbăna

(Galbăna); Poiană (Ponița); Cubleșu; Cerbu (munte); Fața Lăpușului; Sturu (munte); Hodobană; Casa de Piatră; Fața Cristesii; Dealu Bajului. Pezentăm și nume de familii din aceste crânguri cu toponime geografice:

O Steu: *Bîte, Gligor, Lazea, Cîndea, Belei, Mateș;*

O Galbăna: *Vultur, Avram, Petruse, Bîte, Ștefănuț, Mariș, Negrea, Natotea, Stan, Lazea, Mocan, Morcan;*

O Ponița: *Bîte, Neag, Lup, Giurgiu, Pantea, Pașca, Mocan, Ștefănuț.;*

O Cubleșu: *Avram; Petruse; Mocan; Culda; Mateș; Pantea; Stan; Pașca; Bîte; Gligor; Vîrciu; Lazea;*

O Fața Lăpușului: *Bîte, Dobre; Pașca; Pantea; Mateș; Negrea; Belei; Lazea; Mareș; Vulturar; Culde; Neag; Jurj;*

O Sturu: *Purcel; Gligor; Todea; Lazea; Bîte; Pașca; Jurj;*

O Hodobană: *Petruse; Avram; Negrea; Matei; Pleșa; Bîte; Lazea;*

O Casa de Piatră: *Gligor; Matei; Bîte;*

O Fața Cristesii: *Vîrciu; Bîte; Jurj; Pașca; Neag; Gligor; Lazea;*

O Dealu Bajului: *Lazea; Petruse; Mateș; Belei; Culda; Mariș; Gligor; Purcel; Mocan.*

Sunt frecvente denumirile acordate ca poreclă, de exemplu: Flocea, Capra, sau cu o semnificație asemănătoare, care s-au păstrat în limba noastră fără să mai fie folosite sau înțelese și care pot pune interesante probleme pentru filologi. Astfel prin „vamvuc” se înțelege un om întreg la minte, iar „desmîntat” contrariul. Numele de poreclă sau ciufală întrebuițat în toponimia crângului apare uneori, cu mai mare frecvență, alături de cel topic, de exemplu: Giurgiuț (Capu Dealului) sau alături de unele nume de familie cum ar fi: Cîrcănești (Pășcești), Cîrcan fiind porecla, iar Pașca numele de familie.

Denumirile topice sunt scoase din uz de îndată ce crângul s-a mărit și se afirmă deci, ca unitate socială. Astfel pe locul numit Plaiu se găsesc patru crânguri: Buzăi, Bortășești, Tolcești și Pleșești. Plaiu începe să fie indicat

sub numele de Buzăi. Prin înmulțirea populației și fărâmițarea proprietății, oamenii au fost siliți să găsească noi terenuri pentru așezări. Acestea nu se puteau căuta decât spre munte, unde prin tăierea pădurii se obținea la început o poiană, în care se stabilea o familie, mai întâi temporar, sub formă de „măietoare” („mutătură”), iar mai târziu, după un timp oarecare devenea o locuință permanentă. Astfel măietorii care sunt la început simple poiene create prin deflișarea pădurii, după un timp oarecare devin crânguri cu populație stabilă, rămân-

nând să se găsească alte locuri pentru măietori.

Pentru a urmării extinderea pe înălțimi ne putem servi de rezultatele recensămintelor din anii 1869, 1880, 1910 și 1941. Se constată o simțitoare creștere a populației din satele situate la altitudine de peste 1000 m; hotarele comunelor Albac și Scărișoara au fost nevoite să se separe din această cauză în mai multe comune. Creșterea ajunge la limită între anii 1910 și 1930, cu toate pierderile războiului și colonizarea de după 1920.

BIBLIOGRAFIE

1. Apolzan, Lucia, *Carpații-tezaur de istorie. Prezentarea așezărilor risipite pe înălțimi*, București, 1987.
2. Ficheux, Robert, *Munții Apuseni*, în vol. „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul”, București, 1929.
3. Florescu, Florea, *Vidra, un sat de moți negustori și meșteșugari ambulanti*, în vol. „60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara 1938”, vol.V, București 1942.
4. Frîncu, Teofil și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, 1888 (Apud T. Papahagi, *Mic dicționar folcloric*), București, 1979.
5. Iordan, Iorgu, *Nume de locuri românești în RPR*, București, 1952; *Toponimia României*, București, 1963.
6. Lips, Iulius, *Obârșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*, București, 1960.
7. Manciulea, Ștefan, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV-XV*, Blaj, 1941.